

איך הפך המרקסיזם למרקסיזם?

פיטר גורדון

ניתוחים היסטוריים על עלייתו של המרקסיזם נוטים להתמקד בשאלה האם לתיאוריה הזאת היה תוקף מדעי ולשפוט את השפעותיה על העולם. הספר "המצאת המרקסיזם" מאת כריסטינה מורינה נוקט גישה אחרת: הוא משרטט דיוקן קבוצתי של ההוגים והמנהיגים המרקסיסטים החלוציים ובהם ז'אן ז'ורס, רוזה לוקסמבורג וולדימיר איליץ' לנין. הוא מראה שהקו הרדיקלי של המרקסיזם קודם דווקא על ידי אינטלקטואלים בורגנים, שגילו לעיתים סלידה מהפועלים הממשיים, ובה בעת מעודד אותנו לשקול מחדש את מקומם של ה"מתונים" בתולדות הסוציאליזם באירופה

אוקטובר 2024

שנים שהוליכו אל פרוץ מהפכת 1905 ברוסיה, אדוארד ברנשטיין - מקדמו הגרמני הנמרץ של הרוויזיוניזם הסוציאליסטי - הזהיר את עמיתיו המרקסיסטים מפני הסכנות הטמונות ב"אמונה כמעט מיתית בהמונים חסרי פנים". ברנשטיין, שהיה יותר ספקן מאשר נואם חוצב להבות, חשש שקרל קאוטסקי ומנהיגים אחרים של התנועה הסוציאליסטית הבינלאומית משוכנעים מדי בהיתכנות הופעתו הספונטנית של מעמד פועלים מאורגן וממושעם: "האספסוף, הקהל המתכנס, 'האנשים ברחוב' [...] הם כוח שעשוי ללבוש כל צורה - מהפכנית וריאקציונרית, הירואית ופחדנית, אנושית ומפלצתית". כשם שהמהפכה הצרפתית הידרדרה לטרור, כך עלול גם כעת ההמון להתלקח בלהבה אלימה. "יש להביא אותו בחשבון", הזהיר ברנשטיין, "אבל אם הציפייה היא שנסגוד לו, כי אז באותה מידה אפשר להציע שנעבוד את האש".

ברנשטיין מעולם לא נהנה במיוחד מתהילה בקרב חסידי הסוציאליזם האירופי, במידה רבה משום שייצג את רוח הפרגמטיזם והרפורמה הפרלמנטרית, שבסופו של דבר הפסידה בפולמוסים שזעזעו את התנועה הסוציאליסטית בעשורים שקדמו לניצחון הבולשביקים ב-1917. אבל עבור היסטוריונים משוחזרים פחות,

ייתכן בהחלט שהגיע הזמן להערכה מחודשת - לרוויזיה של הרוויזיוניזם - שתאיר את ברנשטיין ואת האגף הרפורמיסטי שלו באור מחמיא יותר.

זה מה שמנסה כריסטינה מורינה לעשות בספרה *The Invention of Marxism* (להלן **המצאת המרקסיזם**), שתורגם לאחרונה לאנגלית בידי אליזבת יאניק. הספר, החוקר את ברנשטיין, קאוטסקי, לנין, ז'אן ז'ורס, רוזה לוקסמבורג ומאורות מרקסיסטיים אחרים, מעוטר בכותרת משנה מופרזת - "איך רעיון אחד שינה הכול" - שהיא שאפתנית מדי עבור כל מחבר; ובכל זאת, הוא מציג תיאור מעמיק של ראשית המרקסיזם. ואף שאינו מספק תשובות ברורות לשאלת מהותו המדויקת של ה"רעיון" המרקסיסטי, הוא מספק שפע פרטים אישיים וביוגרפיים שמעשיר את ידיעותינו על ההיסטוריה המגוונת של המרקסיזם ועל חייהם של מנהיגי המפלגה.

סוציולוגיה של סוציאליסטים

איך צריך לכתוב את תולדות המרקסיזם? במאה השנים האחרונות, שבהן העמדות הפוליטיות נחלקו בחריפות סביב המשמעות והמורשת של המסורת הסוציאליסטית, היסטוריונים חשו מחויבים לבחור באחד משני סוגי נרטיב: של ניצחון או של טרגדיה. שתי הגישות עמוסות אידיאולוגיה, אבל אף אחת מהן לא אפשרה התבוננות אמיתית וכנה במציאויות הפוליטיות של העבר המרקסיסטי.

מורינה, אשת אקדמיה שהכשרתה משקפת את מתודולוגיית ההיסטוריה החברתית והפוליטית המקושרות עם אוניברסיטת בילפלד בגרמניה שבה היא מרצה כיום, ביקשה לכתוב ספר היסטוריה שנמנע מפסיקות אידיאולוגיות נחרצות ומדגיש יותר את הסוציולוגיה של האינטלקטואלים ואת פרטי חייהם האישיים של המרקסיסטים - גישה השואבת השראה גם מן המגמה החדשה בחקר ההיסטוריה של הרגשות, אשר אוֹטָה פְּרוּוּרְט הייתה מחלוציה. אין ספק שהספר משקף גם את חוויותיה של מורינה עצמה, שכילדה גדלה במזרח גרמניה וראתה שם "אבסורדים וחוסר אנושיות" של מדינה אוטוריטרית שאפשר לומר כי הייתה סוציאליסטית רק להלכה.

פרי מאמציה הוא ביוגרפיה קבוצתית שחוקרת את גורלן של תשע דמויות מפתח מן הדור הראשון של התנועה הסוציאליסטית האירופית אחרי מותו של קרל מרקס ב-1883. מורינה טווה יחד את קורותיהם האישיות והמפלגתיות של האישים הללו במיומנות יוצאת דופן, גם אם אינה מגלה לנו בשום שלב איך בדיוק "רעיון אחד שינה הכול". ייתכן שהקושי המרכזי הוא השיטה הפרוסופוגרפית עצמה, שמחלקת את הספר לסיפורי חיים יחידים ואינה מותירה מרחב מספיק לנרטיב פוליטי רציף. מי שאינו מצויד בהיכרות מוקדמת עם ההיסטוריה הרחבה יותר של הסוציאליזם האירופי יתקשה להבין איך המפלגות הלאומיות השונות (בצרפת, בגרמניה, באוסטריה וברוסיה) נטלו כולן חלק במאבק משותף. ובכל זאת אפשר לטעון בזכות גישתה, שכן היא מולידה כמה תובנות ייחודיות. מורינה בוחנת כיצד האישיות והרגש מעצבים מחויבויות פוליטיות, וכך היא משרטטת את המרקסיזם לא כתיאוריה חמורה כי אם כשפה משותפת וכנטיות לב כלליות שיצרו שלל פרשנויות מתחרות. כפי שהיא מסבירה, תשע הדמויות שלה לא חוננו בהתגלות פתאומית של האמת; כל אחד ואחת עברו תהליך איטי ורגשי שמתוכו נוצקו רעיונותיו של מרקס לכדי מסגרת משותפת המסבירה ומעריכה אירועים פוליטיים.

הגם שכיום אנחנו מתייחסים למסגרת הזאת כאל "הדוקטרינה המרקסיסטית" כאילו הדבר מובן מאליו, מורינה עומדת על כך שיצירת המרקסיזם הייתה "פרויקט פוליטי אדיר ממדים" שהתפתח בהדרגה. המושג קנה "משמעות אידיאולוגית ומשקל פוליטי" רק בשנות השבעים והשמונים של המאה התשע-עשרה, כאשר חיבוריהם של מרקס ואנגלס נפוצו ברחבי העולם בשלל מהדורות ותרגומים. מבחינת מורינה, פירוש הדבר הוא שהיסטוריונים חברתיים נדרשים להבין כיצד התקבלו החיבורים הללו ולבחון את ההתקבלות הזאת בכל מקרה לגופו. התוצאה היא ספר שמספק לנו מידע רב על ראשוני המרקסיסטים הללו כיחידים, אבל הרבה פחות על המרקסיזם כתיאוריה מקפת או כרעיון גדול.

מַרְקְסִיסְטִים בּוֹרְגְנִים

היסטוריונים נוטים להדגיש את הסביבה החברתית והביוגרפית שבה צמחו רעיונות - שיטה שלא תספק כנראה פילוסופים או תיאורטיקנים חברתיים, העוסקים בראש ובראשונה בתוקף הפנימי של הטיעון. אבל לאור ההתעסקות של המרקסיזם עצמו במטריאליזם, היסטוריונים ממילא אינם יכולים להרשות לעצמם להתעלם מן ההקשרים הללו. הם מצביעים גם על יסוד אירוני במסורת הזאת: אם המרקסיזם הוא רעיון, הרי הוא כזה רק בזכות האינטלקטואלים שנשאו אותו ותרמו לאריכות ימיו; ורבים מן האינטלקטואלים האלה (אם כי לא כולם, כמובן) היו במקורם ועל פי השכלתם דווקא בורגנים - ולא בני מעמד הפועלים, שאותו האדירה התיאוריה המרקסיסטית.

מורינה מודעת היטב לאירוניה הזאת, הממלאת תפקיד בכל שיפוטיה בספר - מהם מרומזים ומהם גלויים יותר. לכל אורכו של **המצאת המרקסיזם** נדמה שה"הפשטה" של התיאוריה והמרחק הרב שהפריד בין כמה מן התיאורטיקנים הנחשבים של המרקסיזם ובין העולם שאותו ביקשו להבין מעוררים בה אי-נוחות רבה. על אף הלהט שאפיין את מחויבותם העקרונית כלפי המעמדות העובדים, לעיתים קרובות הם ידעו מעט מאוד על חייהם הממשיים של פועלים, ולפעמים הגיבו בגועל ממש - או לכל הפחות במבוכה - כאשר נחשפו לסבל האמיתי של הפרולטריון שבשמו התיימרו לדבר.

מורינה מקפידה במיוחד לציין שרבים מקרב התיאורטיקנים של המפלגה בסיפורה נהנו מן הפריבילגיה הנדירה של השכלה אקדמית - בתקופה שבה פחות מאחוז אחד מבין כלל תלמידי התיכון במערב אירופה המשיכו ללימודים באוניברסיטה. קרל קאוטסקי, חבר בכיר במפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית, נולד למשפחת סופרים ואמנים, והוריו היו מחויבים מאוד לחינוכו. ויקטור אדלר, ממנהיגי מפלגת העבודה הסוציאל-דמוקרטית האוסטרית, היה רופא ומוציא לאור - הוא הקים את העיתון Gleichheit ("שוויון"), עיתון המפלגה הסוציאליסטי הראשון באימפריה של בית הבסבורג. רוזה לוקסמבורג הייתה בת להורים שהתעשרו בזכות הצלחתו של אביה כסוחר עץ. היא הייתה כנראה ילדה מחוננת ביותר, ובבגרותה למדה באוניברסיטת ציריך. חריפות מחשבתה והלהט הפוליטי שלה רוממו אותה לדרגים בכירים - תחילה במפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית ומאוחר יותר במסגרת הסוציאל-דמוקרטית העצמאית, ברית ספרטקוס והמפלגה הקומוניסטית. ז'אן ז'ורס - לימים המנהיג המשפיע ביותר במפלגה הסוציאליסטית הצרפתית - נולד בדרום צרפת, היה תלמיד מצטיין ואחר כך למד באוניברסיטה הפריזאית אקול נורמל סופרייר, שם למדו איתו בין השאר גם אמיל דורקהיים ואנרי ברגסון.

שאר הגיבורים בסיפורה של מורינה נהנו מיתרונות דומים ואף גדולים מאלה. ולדימיר אוליאנוב (לימים ולדימיר לנין) נולד למשפחה רוסית אמידה שהחזיקה בבעלותה אחוזות; אביו, מורה ליברלי שמונה למשרת מפקח על בתי ספר, זכה בסופו של דבר לתואר אצולה, ואילו אימו הגיעה ממשפחה של בעלי אדמות עם שורשים גרמניים, שוודיים ורוסיים ודברה כמה שפות. גאורגי פֶּלְחָנוב, "אבי המרקסיזם הרוסי", נולד להורים שהיו להם עובדים צמיתים ואשר השתייכו לאצולה הטטארית; הצו הקיסרי מ־1861 לשחרור האיכרים דרדר את מצבה הכלכלי של משפחתו, אבל פלחנב עצמו זכה לחינוך מעולה, בין השאר בזכות אימו. רק שתי דמויות בספרה של מורינה לא התברכו בממון ובחינוך טוב: ז'יל גֵד (נולד בשם גֵזֵל), שהיה לאישיות בכירה במרקסיזם ובסוציאליזם הצרפתי והתנגד לז'ורס; ואדוארד ברנשטיין, שאביו היה שרברב ושמעולם לא למד באוניברסיטה, אלא עבד כפקיד בנק כדי לתמוך בפעילותו במפלגה הסוציאל־דמוקרטית הגרמנית.

הדמויות הללו, שרובן היו מן המעמד הבינוני, השתייכו למה שמורינה מכנה "אליטה מרצון". חקירתה, שלפרקים היא אמנם מרתקת למדי, נותרת תלויה במרחב בלתי מוגדר בין היסטוריה אינטלקטואלית לכרוניקה מפלגתית, ובשום שלב אינה מתכנסת לכדי גרסה מספקת של זו או של זו. למותר לומר שהפסיחה הזאת על שתי הסעיפים יכולה להיראות כחלק ממהות הנושא עצמו, לנוכח הבוז הייחודי שהמרקסיזם רוחש כלפי התיאוריה הטהורה והתעקשותו לגשר על הפער בין תיאוריה לפרקטיקה. אחרי ככלות הכול, האם היה אי פעם מרקסיסט שלא התעקש כי רעיונותיו מחוברים לעולם המטריאלי? מורינה בוודאי איננה מרקסיסטית בשיטותיה, אבל היא משייכת את מחקרה לסוגה הקרויה *Erfahrungsgeschichte*, או "תולדות החוויה". אבל החוויה או הניסיון הם כשלעצמם מושגים שנויים במחלוקת, כי הם מרמזים על קיומה של תשתית כלשהי של מציאות ברורה שנמצאת מעבר לכל פרשנות ועמוקה יותר מרעיונות גרידא. נדמה שזה מה שמורינה מנסה לטעון, בסופו של דבר: באמצעות הפניית תשומת הלב להיסטוריה הביוגרפית והרגשית של המסורת הסוציאליסטית באירופה, היא מקווה להזכיר לנו שהאינטלקטואלים המרקסיסטים לא היו תיאורטיקנים שווי נפש אלא בני אנוש הלכודים באותו עולם של תשוקות ואינטרסים שאותו ביקשו להסביר.

דיוקן קבוצתי

הדיוקן הקבוצתי שהיא מצוירת קם לתחייה בראש ובראשונה באותם רגעים שבהם גיבוריה פוגשים זה בזה מתוך ידידות או פולמוס. ברנשטיין וקאוטסקי היו חברים קרובים עד שמחלוקת תיאורטיות הפרידו ביניהם: הם נהגו לשחות יחד בציריך ונהנו מטיוולים בחיק הטבע, ובידיהם "טקסט של מרקס". בשנת 1881 ביקש קאוטסקי את הכוונתם של מרקס ואנגלס כאחד, ואף כתב לאימו על בנותיו של מרקס, אשר (במילותיה של מורינה) "למרבה הצער היו כבר נשואות". מרקס התייחס לקאוטסקי בביטול, חשב כי הוא בעל אינטלקט בינוני וראה בו לא יותר מאשר "פדאנט מלידה ומדקדק בקטנות; שאלות מורכבות אינן נעשות בידי פשוטות יותר, אלא שאלות פשוטות נעשות מורכבות". הדבר לא מנע מקאוטסקי לפתח קשר אישי הדוק עם אנגלס, ובסופו של דבר, עם מותו של אנגלס ב־1895, הוא הפך לממונה הרשמי על עיזבונם הספרותי של שני האישים.

אף שקאוטסקי הכיר בכך שהקפיטל היה ספר "חזק יותר" מכל דבר שאנגלס הצליח לכתוב, יחסיו עם אנגלס המשיכו להעניק השראה ולעצב רבות מן התובנות שלו עצמו לגבי המרקסיזם. ספרו של קאוטסקי מ-1887, **משנתו הכלכלית של קארל מרקס**,^[1] נחתם למעשה בקביעה חזקה פרי עטו של אנגלס, שלפיה הקומוניזם יסמן את "קפיצת האנושות מממלכת הכורח אל ממלכת החירות".

השפעתו של אנגלס על קאוטסקי ועל המרקסיזם ה"אורתודוקסי" שאליו התחייב האינטרנציונל השני, איחוד המפלגות הסוציאליסטיות שהתקיים בשנים 1889-1916, ניכרת לא רק בציטוטים. אחת התמות שאליה חוזרת מורינה לכל אורך ספרה היא רצונם של רבים מבין הסוציאליסטים הללו לפרש את המרקסיזם כמדע אובייקטיבי. "גיוסו של ה'מדע' בידי הניתוח החברתי המרקסיסטי", היא כותבת, "היה אולי הרעיון הפוליטי האפקטיבי ביותר של מבקרי החברה משמאל במאה התשע-עשרה. הוא הפך את התזות של מרקס למרקסיזם ויצר אמת פוליטית מתפיסת עולם אינטלקטואלית".

הרעיון של ה"מרקסיזם המדעי" צבר פופולריות בקרב תיאורטיקנים כמו אנגלס, ששיבח את חברו מרקס על שפת קברו וכינה אותו דרווין של העולם החברתי. אבל הרעיון הזה נעשה עמדה שכיחה גם בקרב ממשיכי דרכם של מרקס ואנגלס. בעידן החשמול וההתפשטות הדוהרת של הטכנולוגיה, מין פוזיטיביזם מעורפל קנה לו סמכות בקרב הסוציאליסטים, והוא הניע תיאורטיקנים מרקסיסטים רבים לטעון שהמרקסיזם יוכל ליהנות מיוקרה מדעית לא פחותה מזו של מדעים כמו הפיזיקה והביולוגיה. מורינה אינה יורדת לעומקה של העמדה הזאת, וכיום נותרו מרקסיסטים בודדים בלבד שירצו להגן על התפיסה שלפיה המרקסיזם הוא מדע במובנו החמור, כזה שחושף חוקים נוקשים או אוניברסליים. אף על פי כן, מורינה מכירה בכך שהשאיפה לשרטט את המרקסיזם כמדע עשויה לעזור לנו להבין מדוע הוא צבר פופולריות כה רבה כאידיאולוגיה תרבותית ופוליטית. מבחינה זו, היא אינה מתייחסת למרקסיזם אחרת מכפי שהיסטוריון חברתי עשוי להתייחס לכל מערכת אמונה: כדי להסביר את נסיקתו היא מתבוננת בכוחותיו המוטיבציוניים, ולא באמיתות טענותיו.

אנשי שטח, הרפתקנים ותולעי ספרים

קוראים שמתעניינים ולו במעט בטענות האמת של המרקסיזם ימצאו ערך רב בנרטיב של מורינה. מנגד, הוא עשוי גם לבלבל אותם. הקושי נובע מן השיטה הסוציולוגית שלה: היא מנסה להסביר את המרקסיזם בראש ובראשונה כמסגרת רגשית להנעה פוליטית, אך בה בעת היא מתייחסת תכופות ל"מציאות" החברתית כאל גורם מכריע ונטול סיבוכיות בכל מה שנוגע לקטגוריזציה ולשיפוט של גיבורי הספר. היא מציעה שנחלק את תשעת המרקסיסטים שלה לשלושה סוגים: אנשי שטח, הרפתקנים ותולעי ספרים. לדבריה, אנשי השטח - כמו אדלר, ברנשטיין וז'ורס - ביססו את הידע שלהם על "ניסיון אישי", ומאחר שהיו "במקום, בתוך ההתרחשויות", נטו להבין את המרקסיזם כ"עיקרון מוסרי" יותר מאשר כ"דוגמה". ההרפתקנים, כמו לנין ולוקסמבורג, חיו כ"אקטיביסטים ואגיטטורים" גם אם מאמציהם שלחו אותם אל הגלות, שם טיפחו "מרירות יותר מאשר אמפתיה" והמרקסיזם נעשה להם "בית רגשי ואינטלקטואלי". תולעי ספרים כמו קאוטסקי, מצידם, גיבשו תפיסות עולם הרחק מזירת הפעילות;

מקום העבודה שלהם היה "שולחן הכתיבה, המשרד או הספרייה". מבחינה רגשית הם נטו להיות "מפוכחים וענייניים, או אפילו קרים ומחושבים". מבחינתם, המרקסיזם היה "מבנה תיאורטי" ולא היה לו קשר לניסיון החיים.

אפיונים כלליים כל כך עשויים להזכיר לקוראים את הבחנתו הידועה של ישעיהו ברלין (שאותה שאל מן המשורר היווני ארכילוכוס) בין הקיפוד לשועל. על פי הסכמה הזואולוגית הזאת, השועל יודע דברים רבים, ואילו הקיפוד יודע רק דבר אחד גדול. הטיפולוגיה של מורינה, כמו זו של ברלין, עמוסה שיפוטים רבים ומרמזת להעדפה של מה שברלין כינה "תחושת המציאות". מורינה נרתעת אף היא מקיפודים ומתפעלת משועלים - אנשי השטח הארציים שמגבשים עמדות על סמך ניסיון החיים ולא על פי רעיון אחד ויחיד.

גם הבחנותיה של מורינה עצמה הן שורת הפשטות, כמובן: היא מחלקת את המרחב האינטלקטואלי ל"טיפוסים" פשטניים שאינם יכולים ללכוד את מלוא המורכבות של המציאות החברתית. הדבר בולט במיוחד כאשר היא פונה לעסוק בהרפתקנים ובתולעי הספרים שלה, ובפרט כשהיא בוחנת את חייהם ודמויותיהם של לוקסמבורג ולנין, המתוארים שניהם באור לא מחמיא. לוקסמבורג, להערכתה של מורינה, הייתה אידיאולוגית שאהבה את האנושות מרחוק אבל בזה לעניים ולסבל כאשר התקרבו אליה קרבה מוגזמת; לנין, לדבריה, היה אף הוא מרוחק ממעמד הפועלים, ודעותיו הפוליטיות התגבשו מתוך שנאתו לחברה הבורגנית. רק אנשי השטח - אדלר, ברנשטיין וז'ורס - נחלצים מן הניתוח שלה בלא פגיעה בשמם הטוב.

דיוקנו של ברנשטיין עשוי להיות מעניין במיוחד בימינו. ברנשטיין היה פרגמטיסט ביסודו, איבד בהדרגה את חיבתו למאבק האלים, והחל להאמין שהשתתפות בדמוקרטיה הפרלמנטרית היא האמצעי הטוב ביותר שעומד לרשות הסוציאליסטים כדי לשפר את חיי מעמד הפועלים. מכאן צמחה סיסמתו המפורסמת (כפי שניסח אותה מחדש במאמרו מ-1899 על משימותיו של הסוציאליזם): "התנועה היא הכול בשבילי, ואילו מה שקרוי בדרך כלל 'המטרה הסופית של הסוציאליזם' הוא לא כלום".

הצד האפל של רוזה האדומה

לוקסמבורג, כמו קאוטסקי ורבים אחרים, סברה שהסנטימנט הזה בלתי נסבל, הוקיעה את עמדתו של ברנשטיין וראתה בה אופורטוניזם. במסתה משנת 1899 "רפורמה סוציאלית או מהפכה?" היא תקפה את ברנשטיין בחריפות על שזנח את עצם תכליתה של התנועה:

מאחר שהמטרה הסופית של הסוציאליזם היא הגורם המכריע היחיד המבדיל את התנועה הסוציאל-דמוקרטית מן הדמוקרטיה הבורגנית ומן הרדיקליזם הבורגני - הגורם היחיד ההופך את תנועת הפועלים כולה ממאמץ שווא לתקן את הסדר הקפיטליסטי לכדי מאבק מעמדי נגד הסדר הזה - [...] אזי עבור הסוציאל-דמוקרטיה, השאלה "רפורמה או מהפכה" כפי שמציג אותה ברנשטיין כמוה, למעשה, כשאלה "להיות או לא להיות".

מורינה מקפידה בדרך כלל להחזיק בעמדה ניטרלית של היסטוריונית שמעוניינת להבין ולא לשפוט מוסרית, אבל כשמגיעים למחלוקת על הרוויזיוניזם הסוציאליסטי שקרע לגזרים את המפלגות הסוציאליסטיות בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה, היא מבטאת העדפה מרומזת לברנשטיין על פני לוקסמבורג. יהיו קוראים שירגישו כי השיפוט שלה נגד לוקסמבורג נתלה במידה מוגזמת במאפייני אישיות. לוקסמבורג זוכה בדרך כלל לשירי הלל ומתוארת כקורבן הטרגי של הקומוניזם האירופי, ולו משום שחייה הסתיימו במוות ברוטלי מידי "הגדודים החופשיים" הגרמניים ("הפרייקור") ב-1919. אבל מורינה חוצבת פרטים מחייה ומתכתובת פרטית של לוקסמבורג כדי לצייר דיוקן מצודד הרבה פחות: המייסדת המשותפת של ברית ספרטקוס אינה מוצגת כאן כגיבורה, אלא כאישיות קרה למדי שהתייחסה לסבלם של אחרים ב"אמביוולנטיות בולטת".

בין שמסכימים עם אפיונה של לוקסמבורג על פי מורינה ובין שחולקים עליה, מקריאת הקטעים הללו אכן עולה הרושם שמורינה מטה את המאזניים מעט לכיוונו של ברנשטיין. אין זה מובן מאליו כלל וכלל שעלינו להביא בחשבון את אישיותו של אדם בבואנו לשפוט את רעיונותיו ואת תרומתו לאירועים פוליטיים חשובים. שהרי לא משנה אם דמותה של לוקסמבורג קוסמת לנו באופן אישי; מה שחשוב הוא אם עמדתה בדיוני המפלגה הנוגעים לסוגיות של תיאוריה ומדיניות מתקבלת על דעתנו. לאנשים בלתי נעימים עשויים להיות רעיונות טובים, כשם שלאנשים נעימים עשויים להיות רעיונות גרועים.

אבל אם שמים בצד התנצחויות כאלה ואחרות עם לוקסמבורג ועם שאר הדמויות, מורינה מציגה כאן דיוקן מקורי של המצאת המרקסיזם - דיוקן שמעודד אותנו לשקול מחדש את מקומם של ה"מתונים" בתולדות הסוציאליזם באירופה. גם אם מורינה לא הייתה מביעה עמדה אוהדת כלפי ברנשטיין, כפי שהיא עושה במקרה זה, הוא עדיין היה מתבלט כאחד הגיבורים הנשכחים והפחות צפויים של הסוציאליזם. אף שהצעותיו עוררו רק לעג ובוז בקרב התיאורטיקנים ובעלי התפקידים האורתודוקסים יותר של התנועה הקומוניסטית, תפיסתו האפורה יחסית והרפורמיסטית של הסוציאליזם דמוקרטיה היא ששרדה והייתה למודל עבור מפלגות השמאל האירופי במאה העשרים, לאחר שדעכו כוחן והשפעתן של קבוצות לוחמניות יותר. התברר כי הרעיון של מדינה סוציאליסטית הנשלטת בידי מפלגה אחת הוא מתכון לעריצות, ולא לדמוקרטיה. מפלגות סוציאליסטיות באירופה התחזקו רק לאחר שזנחו את הרטוריקה הלוחמנית ותפסו את מקומן כארגון פרלמנטרי שמתחרה עם מפלגות אחרות בבחירות חופשיות. האסטרטגיה הפרגמטית הזאת אולי לא הגשימה את האוטופיה הסוציאליסטית, אבל היא תרמה לדמוקרטיה הסוציאליטית האיתנות ולמדינות הרווחה, ששיפרו לאין ערוך את חייהם של אזרחים מהשורה. בה בעת, היא חמקה מגלים המוניים של אלימות ופעולות תגמול שהתעוררו בכל מקום שבו כוחות המהפכה ומהפכת הנגד התייצבו זה מול זה במלחמות אזרחים.

בינתיים נפלה האורתודוקסיה המרקסיסטית קורבן לעריצותה שלה. אפילו אחרי הסטאליניזם ודיכוי התנועות הדמוקרטיות בהונגריה ובצ'כוסלובקיה, רבים מחסידי הקומוניזם סירבו להוקיע את הגוש הסובייטי, בטענה המפוקפקת שעדיין יש לבחור בין "סוציאליזם המתקיים במציאות" ובין המערב הקפיטליסטי. בה בעת, הראיות להפרה של זכויות אדם ולעינויים ופגיעה בדיסידנטים נעשו ברורות יותר ויותר לכל מי שהאידיאולוגיה לא סימאה את עיניו. כל זה הזיק למורשת המרקסיזם הרבה יותר מכל התיאורטיקנים שסטו מן השורה האורתודוקסית.

ואכן, אין ספק שבשנים האחרונות מפלגות סוציאליסטיות וסוציאל-דמוקרטיות שנעו לעבר המרכז הפוליטי איבדו הרבה מיוקרתן. הן המפלגה הסוציאל-דמוקרטית בגרמניה (SPD) הן המפלגה הסוציאליסטית בצרפת (PS) איבדו המוני בוחרים כאשר חבריהן זזו אל המרכז הפוליטי או למפלגות חדשות בשמאל, שהיו "ירוקות" יותר מבחינת יעדי המדיניות שלהן או לוחמניות יותר בקריאתן למאבק מעמדי.

מגבלות התבונה

מורינה אינה מותחת את הנרטיב שלה עד לשנים האחרונות: היא תוחמת את **המצאת המרקסיזם** בעיקר ל"תור הזהב" של הסוציאליזם באירופה, שקדם למהפכה הבולשביקית. מבין שלושת "אנשי השטח" בניתוחה, שניים הספיקו למות עד סוף מלחמת העולם הראשונה: ז'ורס נרצח ב־1914, ואילו אדלר מת בווינה ב־1918, ביומה האחרון של המלחמה. רק ברנשטיין שרד את שנות העשרים; הוא מת בברלין בשלהי 1932, כאשר הקומוניסטים והנאצים נלחמו ביניהם ברחובות. אבל בשלב זה, ברנשטיין כבר לא היה חבר פעיל בתנועה הסוציאליסטית.

עוד ב־1903 נדחק ברנשטיין הצידה, ובוועידת המפלגה שהתקיימה בדרזדן באותה שנה הוא הוקע והואשם בהיותו רוויזיוניסט. מאוחר יותר, במאמר שכתב על תפקידו בפולמוס הרוויזיוניסטי, הוא הודה שלא תפס כראוי את המשמעות ה"רוחנית" של התנגדותו, או את המשמעות הרגשית של המילה "מהפכני". אף שה־SPD לא הייתה מפלגה מהפכנית ממש, הרי במשך שנים רבות האיר האידיאל המהפכני שלה כמגדלור מעורר השראה עבור מעמד הפועלים כולו, ובמיוחד עבור חברי המפלגה. המהפכה "סימנה את הקו שהבדיל בין המפלגה שהם העריכו ובין כל המפלגות האחרות", והיא שהעניקה ל־SPD את "תפיסת העולם הייחודית שלה".

ייתכן שברנשטיין צדק, אבל אם כך, אולי לא תפס את ההשלכות העמוקות והמורכבות יותר של תגליתו שלו. הרעיונות שמניעים אותנו לפעולה קולקטיבית אינם נדרשים להחזיק במעמד של אמת; לעיתים קרובות, עיקר ערכן של האידיאולוגיות הממלאות אותנו השראה בחיינו הפוליטיים טמון באופן שבו הן מניעות אותנו וברגשות שהן מעוררות בנו - ולא דווקא בַּדיוק התיאורי שלהן.

האם עלינו לקדם בברכה את התבונה הזאת? כן ולא. אידיאולוגיה היא בלי ספק דבר הפכפך, וזה גם סוד עוצמתה ומקור הסיכון הטמון בה. במאה העשרים, בזמן שתיאורטיקנים מרקסיסטים במערב עסקו בדיונים סבוכים על טבען של התודעה המעמדית וההגמוניה התרבותית, הפשיסטים הם שהבינו את האמת המפכחת: מה שמדביק את ההמונים יחדיו והופך אותם לקבוצה לכידה איננו התבונה, אלא התשוקה. לא אוצר המילים הוא שעוזר לנו לראות את העולם כמות שהוא, אלא השפה האטביסטית של הסמליות והמיתוס. מבחינה זו, תולדות המרקסיזם כפי שמורינה מספרת אותן - כהיסטוריה של רגש - עשויות לגלות את טיבם של החיים הפוליטיים יותר מכפי שהיינו רוצים להודות.

[1]↑ קארל קאוטסקי, *משנתו הכלכלית של קארל מארכס*, בתרגום א"ד שפיר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד,

1956.

פיטר גורדון מלמד באוניברסיטת הרווארד. ספרו האחרון, *A Precarious Happiness: Adorno and the Sources of Normativity*, יצא לאור בתחילת שנת 2024.

תרגום: יניב פרקש
